

HANA BOROVSÁ

SYNTAKTICKÁ STAVBA POZDNĚHUMANISTICKÉ KORESPONDENCE

Dopisy Zuzany Černínové z Harasova a jejího syna Humprechta
Jana Černína z Chudenic

Epistolární styl je dnes hodnocen jako blízký stylu konverzačnímu, s nímž má podobnou komunikační funkci (JELÍNEK 1995, s. 126). Z rétoriky odvozené a po staletí tradované zásady pro psaní dopisů byly opouštěny postupně a nejnadhěji se tak dělo v neoficiální, důvěrné korespondenci. Dokladem tohoto vývoje může být i jedna z neatraktivnějších a neznámějších korespondencí poloviny 17. století, dosud zpřístupněná pouze zčásti (viz prameny) – dopisy Zuzany Černínové z Harasova (asi 1600–1654) a jejího syna Humprechta Jana Černína z Chudenic (1628–1682). Listy jsou už natolik ovlivněny dobovým mluveným jazykem, že o dodržování tradičních epistolárních norem lze mluvit jen v případě značně oprostěných úvodních a závěrečných formulí. Jde tedy v podstatě o soukromou korespondenci v dnešním slova smyslu a nejcennější syntaktické informace, jež nám může poskytnout, tak vypovídají především o syntaktických vlastnostech dobového mluveného jazyka. Lze však postihnout rozdíly, s jakými mluvenostní rysy pronikají do listů obou pisatelů, a pokusit se o jejich vysvětlení (jazykový rozbor korespondence Zuzany Černínové a Humprechta Jana Černína provedla na malé sondě BOROVSÁ 1999, o syntaxi současné mluvené češtiny psala MÜLLEROVÁ 1994, ŠÍPKOVÁ 1993).

1. Černínové z Chudenic

Šlechtický rod Černínů má své kořeny už ve 12. století. Do popředí se dostal na počátku 17. století: prastrýc Humprechta Jana Diviš byl jako účastník stavovského odboje roku 1621 popraven. Druhý Humprechtův prastrýc Heřman byl diplomatem v habsburských službách. Matka Humprechta Jana Černína, Zuzana Černínová, rozená Homutka z Harasova, se narodila kolem roku 1600, v roce 1621 se provdala za venkovského šlechtice Jana Černína z Chudenic. Na zámku Radeníně u Tábora, kde manželé strávili větší část života, se roku 1628 narodil Humprecht. Strávil zde dětství, poté studoval na jezuitské koleji v No-

vém Městě pražském a vzdělání si doplnil, jak bylo u šlechticů zvykem, cestováním po Itálii, Francii a španělském Nizozemí. Od roku 1650 pobýval u císařského dvora ve Vídni, zpočátku jako komorník druhorozeného syna císaře Ferdinanda III., Leopolda Ignáce (pozdějšího císaře Leopolda I.). V letech 1660–1663 byl Humprecht císařským vyslancem v Benátkách, později zastával významné funkce ve státní správě – byl královským komisařem (zástupcem panovníka při českých stavovských sněmech). Do našich dějin se výrazně zapsal jako milovník italského umění a mecenáš (Nechal např. vybudovat Černínský palác na Hradčanech – stavba zahájena 1667 – a zámek Humprecht u Sobotky.). Oženil se s dvorní dámou císařovny Eleonory, manželky Ferdinanda III., Italkou Dianou Marií z Gazolda. Dobře si rozuměl se svojí matkou, o jejich vztahu vypovídají dopisy (O Humprechtovi Janovi Černínovi psal např. KALISTA 1932, 1999, s. 165–173, kde i další literatura, a PEKAŘ 1998, s. 106–123).

2. Srovnávací syntaktický rozbor

Předmětem rozboru byly originály 15 dopisů Zuzany Černínové z Harasova (10 dopisů z 12.11. 1648 – 20.1. 1649 a 5 dopisů z 22.12. 1651 – 14. 2. 1652) a 17 dopisů Humprechta Jana Černína z Chudenic (12 dopisů z 23.1. 1649 – duben 1650 a 5 dopisů z 8.11. 1651–26.1. 1652). Počet dopisů byl vybrán tak, aby texty obou pisatelů byly přibližně stejně dlouhé. Dopisy jsou uloženy v jindřichohradecké pobočce SOA Třeboň, v rodinném archivu Černínů. Některé listy Humprechta Jana Černína a Zuzany Černínové již byly vydány (viz prameny), kompletní edice dosud chybí. V následující analýze rezignujeme na hodnocení délky souvětí; nebylo možné ji přesně určit, protože v korespondenci chybí interpunkce. Pozornost bude zaměřena zejména na komplikovanost souvětí.

Vedlejší věty byly klasifikovány jako příslovečné, obsahové a determinující podle GREPLA – KARLÍKA 1986 a 1998. V dalším textu obsahovými větami rozumíme vedlejší věty závislé na větě, která obsahuje verbum dicendi (*oznámiti, praviti, ptáti se, říci, tázati se, ujistiti, resp. i psáti, učiniti zprávu* ap.), verbum cogitandi (*dovtípati se, míniti, míti za to, mysleti, pochybovati, poznati, smýšleti, souditi, věděti, znáti* ap.), slovesa vyjadřující rozkaz (*(roz)kázati, naříditi, poručiti* ap.) prosbu (*prostiti* ap.), doporučení (*raditi* ap.), dále slovesa nebo výrazy vyjadřující emoce (*báti se, býti rád(a), litovati, býti nerad(a), radovati se, rmoutiti se* ap.) a také hodnotící predikáty (*je správné* ap.). Je-li vedlejší věta závislá na nominalizaci verba dicendi, cogitandi ap. (typ *Prošba, abych mu pomohl, mě zaskočila.*), je hodnocena jako vedlejší věta obsahová.

2.1. Syntaktické jevy v dopisech obou pisatelů

2.1.1. Komplikovanost souvětí

Složitost souvětí u obou pisatelů přehledně zachycuje následující tabulka, která přináší výsledky rozboru 15 dopisů Zuzany a 17 dopisů Humprechta. Sou-

věti o 2 patrech je takové, které má větu hlavní a na ní závislou větu vedlejší (nebo více vedlejších vět). Vsuvku rozvitou další vedlejší větou jako samostatné patro nepočítáme. Vyskytlo-li se např. v textu souvětí o 3 patrech, přičemž na poslední (tj. nejnižší) patro navazovala vsuvka o 2 patrech, je toto souvětí hodnoceno nikoliv jako pětipatrové, ale jako dvojice souvětí, z nichž jedno má 3 a druhé 2 patra. Rozvité vokativy typu *mý přenejmilejší dítě* a také vsuvky jako např. *chvála pánu bohu, dejž mi to pán bůh* v naší analýze ignorujeme, poněvadž nejsou začleněny do syntaktické struktury věty, nemají k větám nebo větovým členům žádný syntaktický vztah.

patra	H ₁₋₆	H ₇₋₁₂	H ₄₀₋₄₄	H _{celkem}	Z ₁₋₅	Z ₆₋₁₀	Z ₀₁₋₀₅	Z _{celkem}
1	12	9	19	40	25	30	31	86
2	21	22	45	88	53	28	45	126
3	22	8	18	48	12	20	19	51
4	4	4	3	11	0	3	6	9
5	4	3	1	8	0	1	0	1

Relativní podíl jednotlivých typů souvětí vzhledem k jejich celkovému počtu udává tato tabulka:

patra	H [%]	Z [%]
1	20,5	31,5
2	45,1	46,1
3	24,6	18,7
4	5,6	3,3
5	4,1	0,4
souvětí složitá celkem (více než 2 patra)	34,3	22,4
souvětí čtyř- a pětipatrová celkem	9,7	3,7

Pisatelé se shodují pouze v četnosti, s níž užívají dvoupatrová souvětí; jako druhé nejčastější se v dopisech Humprechta vyskytuje souvětí o 3 patrech, zatímco u Zuzany souvětí jednopatrové. Výraznou převahu má pisatel u nejsložitějších, čtyř- a pětipatrových souvětí, hodnotíme-li je společně, o pětipatrových souvětích samostatně započítaných ani nemluvě. Výmluvný je i rozdíl v četnosti souvětí složitého (tj. tří a vícepatrového) – jejich podíl je u Humprechta o 11,9 % větší než u pisatelky.

2.2. Syntaktické jevy v dopisech Zuzany Černínové

Ve sledovaných dopisech převažuje parataktické řazení vět, mezi nimiž je slučovací poměr. H značí větu hlavní, V větu vedlejší a číslice pořadí věty v souvětí:

Ty si, můj přenejmilejší dítě, vodjel vode mně v outerej na den sv. milýho Michala, (1H)

potom hned v tu neděli po tvým odjezdu falckrabě přijel, (2H)

o nešpořích tu takový salve z kusů a mušketů střelení bylo, (3H)

až se všechno všudy třáslo, (4V příslovečná účinková)

potom hned v pondělí přimarširovali (5H)

a se položili všudy okolo až k sv. Pankráci, (6H)

v outerej hned střileti začali (7H)

a tu stále jak z kusů, tak z kranáty házeli až právě do dne všech milejch Božích svatejch, (8H)

co min kolik vyhodil (9H)

a jinších přerозličnejch nástrojů sobě strojil. (10H)

1H + 2H + 3H + 5H a 6H + 7H a 8H + 9H + 10H

↙
až 4V příslovečná účinková

Devátá a desátá věta jsou připojeny k souvětí velmi volně, mohly by stát i samostatně. Typické souvětí pisatelky je o něco kratší než předchozí příklad, řetězec hlavních vět je tvořen většinou 4–5 větami.

Zřídka nalezneme souvětí čtyř- nebo pětípatrové:

Paní hrabince že tak píšeš (1V obsahová)

a ji šetříš, (2V obsahová)

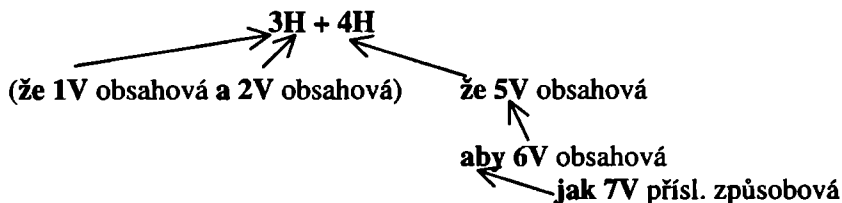
dokonce to nic proti mně není, (3H)

to víš, můj rozmilý dítě, (4H)

že tě vždycky prosím, (5V obsahová)

aby ji sobě vážil a šetřil, (6V obsahová)

jak nejlípeji můžeš a umíš. (7V příslovečná způsobová)

Podobná složitá souvětí mají většinou u pisatelky specifickou komunikační funkci (tj. jinou než oznamovací) nebo se v nich vyskytují věty s určitými typy predikátů, většinou se slovesem dicendi, cogitandi ap. – v uvedené ukázce jde o větu „to víš“. V citovaném souvětí stojí za zmínku i stylistický jev od humanismu hojně se vyskytující v textech literárních, jazyce úředním i právnickém a vůbec v intelektualizovaných textech, usilujících o vytříbený styl: sdružování synonym nebo významově blízkých slov (viz podtržené části) do skupin (zde ovšem pouze do dvojic). Je to jeden z řídkých projevů intelektualizace textu u pisatelky.

2.2.1. Druhy vedlejších vět a nejčastější spojky

Jednoznačně nejsilněji je v listech pisatelky zastoupena vedlejší věta obsahová – celkem 147x, tedy nadpoloviční většina všech případů. S výrazným odstupem následuje věta determinující (45x – 15,8 %), příslovečná podmínková (29x – 10,1 %) a příslovečná příčinná (14x – 4,5 %). Pořadí vedlejších vět podle jejich častosti v pisatelčině korespondenci, jejich absolutní i procentuální zastoupení jak v textech Zuzany, tak v textech Humprechta, uvádí následující tabulka.

druh vedlejší věty	zastoupení u Zuzany	zastoupení u Hump.	zastoupení u Z v %	zastoupení u H. v %
obsahová	147	103	51,4	34,3
determinující	45	76	15,8	25,3
příslovečná podmínková	29	38	10,1	12,6
příslovečná příčinná	14	22	4,5	7,3
příslovečná časová	13	16	4,5	5,3
příslovečná způsobová měrová	8	3	2,8	1
příslovečná účelová	7	15	2,4	5
příslovečná přípustková	6	14	2,1	4,7
příslovečná účinková	5	3	1,7	1
příslovečná způsobová	5	1	1,7	0,3
příslovečná důvodová	3	1	1	0,3
příslovečná způsobová zřetelová	2	2	0,7	0,7
příslovečná způsobová srovnávací	1	0	0,3	0
příslovečná místní	1	5	0,3	1,7
příslovečná způsobová průvodních okolností	0	1	0	0,3
celkem	286	300	*100	*100

* Rozdíl zbývající v součtech do 100% jde na vrub zaokrouhlení tabulkových údajů na desetiny procenta.

V dopisech pisatelky se nejčastěji vyskytují následující podřadící spojky (v závorce je uveden druh věty, již spojka uvozuje, a kolikrát se spojka v textu vyskytuje): *že(t)* (obsahová, 88x), *aby* (obsahová, 27x), *co(ž)* (determinující, 17x), *když* (př. podmínková, 11x), *který(ž)* (determinující, 11x), *jak* (obsahová, 9x), *že* (př. příčinná, 8x), *kdyby* (př. podmínková, 7x), *jak* (determinující, 6x), *aby* (př. účelová, 5x).

Jak je z tabulky i výčtu spojek zjevné, zaznamenali jsme jako nejčastější běžné vedlejší věty a běžné spojky, což svědčí o jednoduché, nekomplikované myšlenkové stavbě dopisů a nižší míře jejich intelektualizace. Rejstřík spojek užívaných pisatelkou je poměrně úzký, některé spojky mohou uvozovat více druhů vedlejších vět: *že* větu obsahovou nebo příslovečnou příčinnou. Užívání *že* jako spojky příslovečné příčinné proniklo do korespondence pisatelky z mluveného jazyka: ve 13 příčinných vedlejších větách se *že* objevilo 7x, zatímco jiné pří-

činné spojky jsou zde zastoupeny po jediném dokladu: např. *ježto, když, poněvadž, proto že*. Jen ve dvou případech jsou příčinné vedlejší věty uvozeny spojkou určenou výhradně pro tento typ vedlejší věty (*poněvadž, proto že*). Pro mluvený jazyk je rovněž charakteristické užívání spojky *co(ž)* pro uvození vedlejší determinující věty (v přívlastkových větách místo typické spojky *který*). Např.: *Toto jest teprvá druhý psaní, co od tebe, mý přemilý dítě, z Benátek do- stávám...*

Já mám nad tím velmi těžkou mysl, že ode mne psaní, mý přemilý dítě, nedostáváš, jistě toto 21. jest, co sem ti psala...

Můžeme tedy shrnout: v listech Zuzany Černínové se nejčastěji objevují běžné spojky, jež nejsou natolik významově vyhraněné, aby vyžadovaly specifické užití v určitém druhu vedlejší věty, jde o spojky vícefunkční, nesespecializované, velmi často se jejich výskyt dá hodnotit jako mluvenostní rys textu.

2.2.2. Syntaktické jevy blízké mluvenému jazyku

Ize ve zkoumané korespondenci předpokládat vzhledem k jejímu soukromému, neoficiálnímu rázu. Pisatelé nejsou tolik vázáni dobovou spisovnou normou, vyjadřují se spontánně, emotivně, s bezprostředností. Podobně jako mluvený jazyk se jejich texty vyznačují dialogičností (navazují na kontext předchozích dopisů), polemičností (korekce toho, co tvrdí jiný mluvčí) a postupným zpřesňováním informace dodatečným připojováním kontextově začleňných výrazů. Tyto rysy se projevují zejména v osamostatňování východiskových a jádrových složek výpovědi (ŠIPKOVÁ 1993, s. 146–153) a zejména u Zuzany jsou spojeny s emocionálním zabarvením textu.

2.2.2.1. Předsouvání tématického východiska výpovědi

se u pisatelky objevilo v 5 případech, např.:

„... pan Václav Čabelickej, ten jest při tom hlavním šturmu postřelen byl...“

„... než slečna Ystrlika, ta že by pro tebe byla.“

„...ti, jak tak navozovali na lidi, jak se můžeš dovtípati, tiť tu nejměčí chválu přitom mají.“ V posledním případě s výrazným emocionálním nábojem rozhořčení.

2.2.2.2. Předsouvání jádra

Tento typ aktuálního členění výpovědi je v textech pisatelky nejčastější, zaznamenali jsme ho celkem 8x, např.:

„Že já to píši, nech ti to není divno nic...“

„Jestli jest to všeckno mluvila, to nevím...“

„Pro jako příčinu, to již smejšlím dobře víš...“

2.2.2.3. Přičleňování východiska

máme doloženo ve 2 případech:

„Ját sem taky na Táboře vo mnoho přišla, bral, soudím, kdo mohl, vo mnoho do- bytka, taky samejch donejch krav mimo jalovej dobytek přes 100 kusů vzali...“

„Kdež dokládáš v svém psaní... o svém se zdržení v Benátkách, pro jakou přiči-

nu, v tom ti, mý přenejmilejší dítě, i ve všem jiným tak mnoho štěstí a pomoci boský vinšuji, jak se všemohoucímu pánu bohu líbí...“ Ve druhé ukázce je navíc celé východisko výpovědi (poté, co bylo rozšířeno přičleňováním – tj. podtrženým výrazem) ještě vytknuto a v další větě se na něj odkazuje ukazovacím zájmenem (v *tom*).

2.2.2.4. Přičleňování jádra

Jsme v dopisech Zuzany zaznamenali jedenkrát:

„...já se onehdy ptala, u koho by rači byl, u pána, či u paní...“

2.2.2.5. Asyndetické připojení obsahové věty

Tento syntaktický jev je typický pro mluvený jazyk, v písemném projevu je proto velmi nápadný, u pisatelky jsme jej zaznamenali 6x, většinou byla řídicí věta tvořena jediným slovem – slovesem *praviti*. Je zde tedy možnost partikulizace slovesa, a tím přechodu k následujícímu typu (viz 2.2.2.6.), v němž uvozovací věta již chybí a jenž je také jedním z nejvýraznějších syntaktických rysů mluveného jazyka.

„... žádnej neřekne, dej mi po kroši centnýř...“

„... já jí bohdá, a za Heřmana taky slibuji, žádný přičiny k nelásce nedám...“

„...do cuku se, praví, z těžkem již hodí...“

„... jest, praví, přemilý pachole okolo 12 neb 13 let stáří.“

2.2.2.6. Elipsa uvozovací věty s verbem dicendi

Máme celkem 4 doklady, např.:

„... dosti nerada paní Měděncová, že ho připověděli nechati, že prej to mladý hrabě pojede do cizích zemí a Měděnec s ním.“ V předchozím souvětí není jednoznačné, zda podtržené vedlejší větě chybí řídicí věta, nebo zda jsou v ní obsaženy dvě partikule *že* a *prej*, odkazující na to, že je informace, kterou pisatelka podává, zprostředkovaná, anebo konečně nejde-li o vedlejší větu příčinnou, závislou na první větě (proti čemuž do jisté míry hovoří přítomnost partikule *prej*, která by v tom případě logicky patřila spíše do řídicí věty).

„... já se onehdy ptala, u koho by rači byl, u pána, či u paní, bohdá on že kde koliveč J. M. pan hrabě poručiti ráčí, že se tak poslušně zachová.“ Opět máme dvě možnosti hodnocení: buď jde o elipsu řídicí věty (např. *odpověděl, řekl*), anebo je *že* partikulí.

„Jináče že nemyslila, než že naši Češku...“ Jedině v tomto případě můžeme *že* s jistotou označit jako *partikuli*, neboť podtržená věta je v celém souvětí jedinou několikanásobně rozvitou hlavní větou a souvětí, která v textu předchází, mají jiné téma.

2.2.3. Intelektualizující rysy

jsou v textech pisatelky ojedinělé.

2.2.3.1. Opakování synonym

Máme doloženy čtyři dvojice synonym nebo významově blízkých slov. Tři dvojice jsou obsaženy v jediném souvětí, které je citováno výše v 2.2. a dalším dokladem je věta:

„Tak se všickni těšíme a radujeme z toho milého zdávna žádostivého svatého pokoje...“

2.3. Syntaktické jevy v dopisech Humprechta Jana Černína

Podobně jako u Zuzany, převažují i u Humprechta- ač ne v takové míře – dvoupatrová souvětí skládající se z paratakticky řazených hlavních vět, z nichž jen některé jsou rozvíjeny větou vedlejší:

Než na Tři krále bude konečně ta kolba držána (1H)

a já věrně se k tomu přičiňuji, (2H)

neb vohni u slámy dlouho bejti nemůž, (3H)

než vohen se znítí, (4V příslovečná časová)

ačkoliv by nebyl škodnej, (5V příslovečná přípustková)

vždy bych ho ale nerad viděl, (6H)

až půjde-li mi druhá, přednější věc, (7V příslovečná podmínková)

bych koštoval. (8H)

1H a 2H + neb 3H

+ vždy ale 6H

+ 8H

než 4V přísl. časová

ačkoliv 5V přísl. přípustk.

-li 7V př. čas.

Složitější souvětí (čtyř- nebo pětipatrová) mají u pisatele specifickou komunikační funkci – většinou je to prosba (podrobněji viz další text):

Ty ačkoliv nejní možná, (1V příslovečná přípustková)

aby mi vystačily, (2V obsahová)

vždy ale budu hledět, (3H)

abych se k nim nehrubě mnoho přidlužil až do dostání... odpovědi... na toto...psaní, (4V obsahová)

v kterým opěty... poslušně za jinej vexl prosím, (5V determinující)

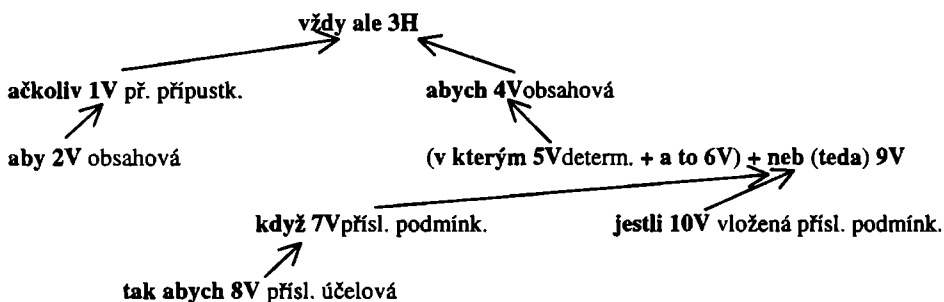
a to ještě jen tenkrát... V. M. obtěžovat budu, (6V)

neb když mne... již naposled naříditi ráčíte tři sta dukátů..., (7V přísl. podmínk.)

tak abych zde tisíc zlatejch... dostati mohl, (8V přísl. účel.)

teda na ty peníze..., vložena VV..., ...se dostaviti a domů přijeti moci budu. (9V)

jestli tak milostivé poručení V. M. zníti bude, (10V vložena, přísl. podmínk.)

2.3.1. Druhy vedlejších vět a nejčastější spojky

Také v dopisech Humprechta je nejvíce zastoupena vedlejší věta obsahová, její převaha nad ostatními druhy vedlejších vět však (na rozdíl od Zuzany) není několikanásobná: obsahová věta se v textu vyskytuje 103x (34,3 %), následuje determinující věta (76x, 25,3 %), příslovečná podmínková (38x, 12,6 %) a příslovečná příčinná (22x, 7,3 %). Pokud jde o absolutní počet vedlejších vět jistého druhu, nejsou v žebříčcích vět, sestavených pro každého pisatele zvlášť, větší rozdíly – pořadí prvních pěti nejčastějších druhů vedlejších vět se shoduje. Značný rozdíl je však v zastoupení určitého druhu věty (vyjádřeného v %) v souboru všech vedlejších vět. Ukázalo se totiž, že v Humprechtově korespondenci je rozložení jednotlivých druhů vedlejších vět rovnoměrnější. Kromě odlišného podílu obsahových vět (51,4 % u Zuzany proti 34,3 % u Humprechta) je to nejzřetelnější u vět determinujících, jichž Humprecht užíval absolutně i relativně asi 1,6x častěji než Zuzana (45 výskytů, tj. 15,8 % u Zuzany proti 76 výskytům, tj. 25,3 % u Humprechta). Také vedlejší věty příslovečné příčinné, přípustkové a účelové jsou relativně asi dvakrát častější u Humprechta (u Zuzany je jejich procentuální podíl 4,5 %, 2,1 % a 2,4 %, u Humprechta 7,3 %, 4,7 % a 5%).

Pisatel nejčastěji užívá následující spojky (v závorce je uveden druh vedlejší věty, již spojka uvozuje, a kolikrát se spojka v textu vyskytuje): *že(t)* (obsahová, 63x), *který* (determinující, 37x), *aby* (obsahová, 22x), *co(ž)* (determinující, 21x), *aby* (př. účelová, 14x), *(k)dyby* (př. podmínková, 13x), *(k)dyž* (př. podmínková, 11x), *ačkoliv* (př. přípustková, 10x), obsahová věta bez uvozovací spojky (8x, jde o v pořadí druhou nebo další vedlejší obsahovou větu v těch případech, kdy je na řídící větě závislých více vět obsahových, řazených za sebou beze spojky nebo vzájemně spojených spojkou souřadící. Např.: *Což vím, že V. M. nemálo, dá pán bůh, potěší a lecjakejch dost nepřiležitostí ujme a vydání polehčí...*), determinující věta bez uvozovací spojky (8x), *poněvadž* (př. příčinná, 8x).

Ve srovnání se Zuzanou je nápadný zejména hojný výskyt specializované přípustkové spojky *ačkoliv* (v dalších přípustkových větách se vyskytlo už jen 3x *byť* a jedna přípustková věta byla beze spojky) a výhradně příčinné (popř. důvodové) spojky *poněvadž*. Pokud jde o 10 nejčastějších spojek (viz výše), nelze doložit, že by byl Humprecht při jejich výběru ovlivněn mluveným jazykem. Např. spojku *že* uvozující příčinnou větu jsme zaznamenali pouze 1x (z 22 příčinných vedlejších vět).

2.3.2. Syntaktické jvy blízké mluvenému jazyku

Také u Humprechta je aktuální členění výpovědi spojeno s jejím emocionálním nábojem.

2.3.2.1. Předsouvání tematického východiska výpovědi

Předsouvání východiska je nejčastějším prostředkem aktuálního členění výpovědi v dopisech Humprechta, objevilo se celem 6x. Např.:

„... vinš,..., *ten se na mně z milosti boží též skutečně vyplňuje...*“

„Císař pak, *ten obzvláštně, a až závist lidem vzbuzuje, takovou vděčnost za to ke*

mně okazuje. “ Zde v kombinaci s předsouváním jádra výpovědi (*a až závist lidem vzbuzuje*).

„Moji camaradi aneb spolukomorníci, abych je měl sám vybírat, nemoh bych jich lípěji pro můj užitek shledat...“

„Vína, ta sem na cestě v Stoltzendorfu, nejlepším místě, kázal koupiti....“

2.3.2.2. Předsouvání jádra

Máme doloženo 4x, např.:

„Že žádnéj Čech kardinálem bejti nemůže, to nejni...“

„Jak o tom mluveno bylo, všeho sem se dověděl...“

„Jaký pletichy Verdemon s těma svejma kupci vede, to je všechno Krásnej vinen...“

2.3.2.3. Přičleňování východiska

Tento jazykový prostředek jsme zaznamenali celkem 2x, ve druhé ukázce kombinované s předsouváním východiska (*Vína*, ... a viz také výše).

„Tehdáž, dyž sem V. M. originály poslal, memoh sem přeložený poslati, ten tejden, a skoro až posavád činů co vlasů na hlavě mám...“

„Vína, ta sem na cestě v Stoltzendorfu, nejlepším místě, kázal koupiti, toho nejlepšího, co uvéztí moci budou.

2.3.2.4. Asyndetické připojení obsahové věty

Máme jeden doklad, podobně jako u elipsy verba dicendi (viz 2.3.2.5.); tyto mluvenostní rysy pronikly do Humprechtovy korespondence na rozdíl od Zuzany ojedinele.

„... nedbám na svatý nic, dyž pána boha mám, tak přřsloví jest.“

2.3.2.5. Elipsa uvozovací věty s verbem dicendi

Jev je doložen opět jen jedním případem s dvojnásobnou možnou interpretací (elipsa řídící věty – *a píše, že...* – nebo *že* ve funkci partikule):

„Od Heřmana při příjezdu mám sem též psaní dostal, a že se dobře má i též se učiti chce k potěšení Vašnostinému...“

2.3.2.6. Anakolut (opuštění započatého větného schématu)

V Humprechtově korespondenci se objevil 1x, šlo o ztrátu větné perspektivy během formulace souvětí, složitějšího, než jaká jsou běžná v mluveném jazyce.

„... všech všudy outrat sem pominul, toliko abych s těma penězma> vyjítí mohl, a byl bych také bez mála vyšel, nežli že se mi jedna osoba natrefila, kterou nevyhnutelně potřebovati budu, a štěstím se mi zde natrefil. tak že sem ho k sobě dostal.“

2.3.3. Intelektualizující rysy

2.3.3.1. Kondenzace

Kondenzace se uplatňuje většinou ve stylizovaném úvodu listů (3 z 5 dokladů), dokládá tedy, že Humprecht byl epistolárním stylistickým normám poplatnější než jeho matka, u níž jsme kondenzované výrazy nenalezli.

„... bohda skrz vyplnění již prvé zavřeného pokoje moc nepřiležitostí pozbytí ráčíte.“

„... V. M. v Radeníně... datýrované psaní mně jest toto ordinarii šťastně přišlo, tak k zbavení mne té velké starosti pro nedostání tak dlouhého času (proti milostivému obyčeji Vašnostinému) žádného psaní, tak taky mně přišlo k velikému obveselení...“

„... nedostávání psaní příčinu, že jsem na cestě, milostivě uznati račte...“

„... milostivej pán bůh rač skrze zdržení V. M. při vejbornejm zdraví za prodlouženost let mne při stálém z toho potěšení zachovati...“

„... tolikěž a povinně má ze všeho světa radost slyšeti jest V. M. se dobře vedení.“

2.3.3.2. Opakování synonym

Máme pouze jeden doklad:

„...všecho to nemůže mne na svátky, tak jak by on chtěl, zdržeti a zjinačiti...“

2.4. Syntaktické jevy v dopisech obou pisatelů

2.4.1. Komunikační funkce čtyř- a pětipatrových souvětí

Naprostá většina analyzovaných čtyř- a pětipatrových souvětí má specifické komunikační funkce (jiné než oznamovací), a to vyjádření prosby, ujišťování nebo emocionálních postojů. Případy, kdy tomu tak není, jsou poměrně řídké (u Zuzany 3 z 10, u Humprechta dokonce 3 z 25) a jsou v následující tabulce zvýrazněny (Kolonka pořadí v tabulce nemá vztah k umístění zaznamenaných souvětí v souboru zkoumané korespondence, slouží pouze k snadnější orientaci v následujícím komenáři tabulky.). Ke komplikovanosti souvětí v těchto případech přispívá přítomnost uvozujících vět, které obsahují slovesa dicendi, cogitandi ap. U pisatele lze situaci hodnotit jako závislost syntaktické struktury na komunikační funkci prosby a ujišťování a to i tehdy, je-li prosba implicitně přítomna. Následující ukázka odpovídá v tabulkovém pořadí 6. větě u Humprechta:

„Posavád sem každéj tejdén dycky ještě V. M. do Prahy psaní odsílal a skoro v každým neco platného bylo, dyby k zmaření přijíti měly, nemáo by mi na tom sešlo, obzláštně pak by mně ke škodě bylo, dyby to psaní k ztrátě přijíti mělo, které sem V. M. 24. julii pod kopertou pana Jezberovského poslal a v něm nejpoddaněji, poníženě V. M. za vexl prosil a skrz které sem V. M. poníženou zprávu učinil, kterak prvnější vynaložen byl.“

Abychom vyloučili možnost, že složitost souvětí je u Humprechta dána jeho komunikační situací, tj. tím, že byl v cizích zemích existenčně závislý na přísunu peněz z domova, a tématem samým (nedostatek peněz), byly analyzovány i pisatelovy texty z období po návratu do vlasti. V následující ukázce (12. věta v pořadí dle tabulky) je téma sice jiné, ale komunikační funkce prosby a ujišťování zůstávají spojeny se složitým rozvitým souvětím:

„O to pak nynější V. M. poníženě prosím, nerašte sobě to nic k srdci bráti, nýbrž předně se bezpečiti, když se nic nezamešká, co by bejti mělo, dyby k jakému soudu přišlo, že proti spravedlnosti nic vzato bejti nebude moci.“

Mluvit o podobné závislosti syntaxe u vět s emocionálním postojem by bylo nepřesné, protože zejména u pisatelky je emocionální postoj přítomen i v souvětích s jednoduchou syntaktickou strukturou.

pořadí	kom. funkce souvětí u Zuzany	kom. funkce souvětí u Humprechta
1	vyjádření subj. modálních a emoc. postojů (naděje) + emoc. postoj (smutek, obavy)	prosba a ujišťování
2	vyjádření subj. modálních a emoc. postojů (domněnka) + uvozovací <i>myslím, že</i>	prosba
3	zprostředkovaná informace (uvozovací <i>pravil, že</i>) + emoc. postoj (rozhořčení)	ujišťování
4	emoc. postoj (radost) + uvozovací <i>píšeš, že</i>	prosba
5	ujišťování o citech	prosba
6	vyjádření radosti	citovaná prosba
7	citovaná prosba (<i>viš, že prosím</i>) + uvozovací věta k obsahové větě	ujišťování
8	ujišťování o citech	prosba
9	dotaz – informace + uvozovací (<i>neřekli, že</i>)	formální prosba a ujišťování (v rámci požad. epist. stylu – dopis z 1 věty)
10	zprostředkovaná informace + uvozovací verbum dicendi	informace + evaluativní kom. fce + emoc. postoj (zklamání, trpkost, skepse)
11		ujišťování
12		prosba a ujišťování
13		ujišťování + emoc. postoj (láska k Z.)
14		informace + emoc. hodnotící postoj k ní (starosti)
15		prosba
16		informace + uvozovací verbum dicendi
17		prosba
18		prosba
19		omluva (nepřítomnosti u Z.)
20		informace
21		informace + uvozovací <i>myslím, že</i>
22		zprostředkovaná informace + uvozovací <i>píše, že</i>
23		informace + uvozovací <i>praví, že</i>
24		informace + implicitně emoc. postoj (obavy)
25		prosba

2.5. Závěr

Jazyk Zuzany Černínové je dobovému mluvenému jazyku bližší než vyjadřování Humprechta Jana Černína. Stavba souvětí je u pisatelky jednodušší, především pokud jde o nejsložitější čtyř- a pětipatrová souvětí. Tomu odpovídá i zastoupení jednotlivých druhů vedlejších vět u Zuzany – je nerovnoměrné, výrazně převládá věta obsahová. Nejprůkaznějším dokladem je však přehled

podřadicích spojek, rys mluvenosti se v textech Zuzany projevuje např. v užití *že* jako spojky příčinné, *co* jako spojky přívlastkové. Dále je pro užívání spojek podřadicích v mluveném jazyce i u pisatelky typické, že nejsou specializované, ale významově nevyhraněné, popř. schopné uvozovat několik druhů vedlejších vět. U Humprechta máme naopak doloženo užívání specializovaných spojek (*ačkoliv, poněvadž*), zatímco *že* ve vedlejší větě příčinné a *co* ve větě přívlastkové je ojedinělé. Jazyk Humprechta je tedy ze syntaktického hlediska jednoznačně intelektualizovanější, ať už jde o složitost souvětí, typy podřadicích spojek nebo kondenzací, jež v textech Zuzany zcela chybí. Lze předpokládat souvislost s pisatelovým vzděláním.

Syntaktické prostředky přibližující písemný text mluvené řeči se naopak hojněji uplatňují v dopisech Zuzany. Co se týče aktuálního členění výpovědi (předsouvání východiska, předsouvání jádra, přičleňování východiska, přičleňování jádra), nejsou rozdíly mezi vyjadřováním matky a syna podstatné (u Zuzany celkem 16 dokladů, u Humprechta 12). Nelze však pominout fakt, že asyndetická připojování vedlejších vět obsahových a elipsy vět se slovesy dicendi jsou u pisatelky mnohem častější (dohromady 10 dokladů proti 2 dokladům u Humprechta), v jejím případě jde o jev postihnuteľný při pouhém čtení korespondence.

U Humprechta máme doloženu závislost syntaxe na komunikační funkci (proba, ujištění – u vyjadřování emocionálních postojů se tato závislost neprojevila). Je zřejmé, že pisatel svůj jazykový projev – a to zejména v případech, kdy jeho komunikačním účelem byla prosba, – záměrně stylizoval – usiloval o působivou argumentaci a přesvědčivost. Naproti tomu u Zuzany najdeme vědomou stylizaci jazyka pouze v úvodu a závěru dopisu, kde je poplatná normám pro korespondenci, avšak zdaleka ne tak propracovaná jako kondenzované úvodní formule Humprechtovy. Stylizace Zuzany tak není vědomá, ale zautomatizovaná a vzhledem k množství mluvenostních rysů v jejích listech téměř zanedbatelná.

PRAMENY

- Rodinný archiv Černínů, SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, kartony č. 105, 109, 114.
 DVORSKÝ, F. (ed.): Máteř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chuděnic. Praha 1890.
 DVORSKÝ, F. (ed.): Staré písemné památky žen a dcer českých. Praha 1869.
 DVORSKÝ, F. (ed.): Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy šlechtičny z polovice 17. století. Praha 1886.
 KALISTA, Z. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chuděnic. Praha 1941.

LITERATURA

- BOROVSKA, H.: Pozdněhumanistická čeština: styl epistolární. Korespondence Zuzany Černínové s jejím synem Humprechtem. In: Flores scholarium. Sborník konference ve Šlapanicích u Brna 22.–23.3. 1999. Brno 1999, s. 127–144.

- GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1986.
 GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba češtiny. Olomouc 1998.
 JELÍNEK, M.: Styl epistolární. In: Pocta Dušanu Šlosarovi. Sborník k 65. narozeninám. Boskovice 1995.
 KALISTA, Z.: Mládí Humprechta Jana Čermína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra. Praha 1932.
 KALISTA, Z.: Čechové, kteří tvořili dějiny světa. Praha 1999.
 LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J.: Historická mluvnice češtiny. Praha 1986.
 MÜLLEROVÁ, O.: Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha 1994.
 PEKAŘ, J.: Kniha o Kosti. Praha 1998.
 ŠÍPKOVÁ, M.: Stavba věty v mluvených projevech. Syntax hanáckých nářečí. Jinočany 1993.

DER SYNTAKTISCHE AUFBAU DER SPÄTHUMANISTISCHE KORRESPONDENZ

Briefe von Zuzana Czernin von Harasov und ihrem Sohn Humprecht Johann
Czernin von Chudenitz

Der Artikel befaßt sich mit der Sprache der Korrespondenz von der tschechischen Edelfrau Zuzana Czernin von Harasov (um 1600 -1654) und ihrem Sohn Humprecht Johann Czernin von Chudenitz (1628 – 1682). Aufgrund der Analyse des Originalbelegs (32 Briefe, die in Staatsarchiv in Třeboň, in der Filiale in Jindřichův Hradec aufbewahrt sind.) beschreibt er die syntaktische Struktur ihrer Sprache. Die Sprache von Zuzana ist der zeitgemäße gesprochene Sprache ähnlicher als die Äußerung von Humprecht. Zuzana benutzt schlichtere zusammengesetzte Sätze und Konjunktionen, deren Bedeutung nicht ausgeprägt ist, sie sind nicht spezialisiert und typisch für die Umgangssprache: z. B. *že* als die kausale Konjunktion, *co* als das Relativpronomen, das Attributsätze einleitet. In den Texten von Humprecht sind im Gegenteil spezialisierte Konjunktionen belegt (*ačkoliv*, *poněvadž*). Bei Zuzana sind syntaktische Mittel, die für den gesprochenen Text typisch sind, öfter: asyndetische Verknüpfung der Inhaltssätze, Ellipsen der Sätze mit Verben *dicendi* (10 Belege bei Zuzana gegen 2 bei Humprecht). Bei Humprecht ist die Abhängigkeit der Syntax von Kommunikationsfunktionen des Ausspruchs (Bitte, Versicherung) gelegt – Humprecht hat seine Ausdruckweise mit der Kommunikationsfunktion der Bitte absichtlich stilisiert, um wirksame und überzeugende Argumentation zu erreichen. In den Texten von Zuzana ist im Gegenteil Stilisierung der Sprache nur im Eingang und Abschluß zu finden.

Hana Borovská
 Starobrněnská 19
 602 00 Brno
 hana.borovska@seznam.cz